

Mikael Agricola ja suomalainen lakikieli

Suomalaisen lakikielen tutkijoiden enemmistö on sillä kannalla, että ensimmäisen lainsuomennoksen tekijä on Rauman kirkkoherra ja Juhana III:n hovisaarnaaja Martinus Olavi (Herra Martti) ja että suomennos on valmistunut noin 1580 (Blomstedt 1967, 38; Ulkuniemi 1978, 22). Paavo Pajula on pitänyt ensimmäisenä suomentajana Jacobus Finnoa ja Marttia vain kopioijana (1955, 382). Hänenkin mukaansa suomennos olisi peräisin 1580-luvulta. Lakisuomen kirjallinen traditio olisi siis syntynyt vasta Mikael Agricolan teosten ilmestymisen jälkeen.

Ruotsissa on säilynyt 1300- ja 1400-luvulta kymmeniä Maunu Eerikinpojan maanlain käsikirjoituksia, ja kuningas Kristoferin maanlaista tunnetaan ajalta 1442—1520 kaikkiaan 25 käsikirjoitusta (Ulkuniemi 1978, 16—18). Myös suomeksi on saatettu kääntää ainakin osia maanlaista jo ennen kuin Martin suomennos valmistui ja ennen kuin Agricola ryhtyi kirjoittamaan suomea. Seuraavassa pyrin selvittämään, olisiko Agricolan kirjoitustavassa havaittavissa piirteitä, jotka viittaavat kirjalliseen suomenkieliseen lakitraditioon.

1. Lakikieltä ei kielentutkimuksen näkökulmasta ole pelkästään ”maallisten” lakien ja asetusten kieli. Lauserakenteeltaan lakikieleksi katsottavaa kieltä on kaikki teksti, jossa annetaan normeja tai ohjeita. Mikael Agricola kirjoitti tällaista tekstiä ensinnäkin Abckiriassa suomentaessaan käskyt, mutta kun ”maallista” oikeutta ei ole ollut tapana kirjoittaa yksikön 2. persoonan imperatiivimuotoon, jätän kymmenen käskyn tarkastelun tässä sivuun. Toiseksi lakikielen kaltaista tekstiä on Agricolan Käsikirjan erilaisissa menettelyohjeissa. Lapsen kastamista kotona on Käsikirjassa säännötetty seuraavasti (Teokset III: 12):

Ensin Pappi kysyken, Quinga Lapsi Castettu ombi. Ia ios hen ymerde sen oikein Castetuxi, Isen Jumalan, ia Poian, ia Pyhen Hengen Nimehen, nin elken site wastudhesta Castaco. Wan ellei hen ole oikein Castettu, Nin henen pite sen Castaman, telle taualla, quin nyt seurapi.

Kolmanneksi Agricola joutui muotoilemaan lakitekstiä kääntäessään ”Ne Prophetat” -teokseensa katkelmia Mooseksen kirjoista. Hän on tällöin käyttänyt lausekaavoja, jotka ovat lakikielessä keskeisiä (Teokset III: 778):

Ios iocu Isens Emenen tyken maca, nin ette hen Isens häpien alastanut on, he molemat pite colemalla coleman.

Ioca Isens eli Eitens kiropi, sen pite colemalla coleman, Henen Weren olcoon henen ylitzens, ette hen Isens eli Eitens kironut on.

Jos-konjuktiolla alkava sivulause ja päälauseetta edeltävä ”postdeterminatiivinen” (ks. Suojanen 1977, 146) relatiivilause esiintyvät ehdon tai edellytyksen ilmaisukeinoina myös vanhimmissa maanlainsuomennoksissa, samoin vuoden 1734 laissa ja esimerkiksi nykyisessä rikoslaisissa (Koivusalo 1984, 1100—1115). Ne esiintyvät kuitenkin niin laajasti myös suomen murteissa ja lähimmissä sukukielissä mm. sananlaskuissa, ettei niille tarvitse etsiä kirjallista esikuvaa. Niiden perusteella ei voi olettaa, että Agricolalla on täytynyt olla mallinaan suomenkielistä lakitekstiä. Toisaalta ne eivät anna aihetta myöskään siihen päätelmään, että Herra Martti on omaksunut lakikielen lausekaavoja Agricolalta. Vanha lakisuoimi ei ole syntaksiltaan niin erikoistunutta, että se voitaisiin lauserakenteen perusteella erottaa muusta kirjoitetusta kielestä. Sama koskee jossakin määrin myös sanastoa, kuten Martti Rapola on huomauttanut suomalaisen lakikielen yleisesitystä arvostellessaan (Rapola 1960, 203).

2. Agricolan kielen ja vanhimman maanlainsuomennoksen kielen suhdetta selviteltäessä ovat keskeisiä oikeinkirjoituksen erityispiirteet. Ortografiata on todennäköisesti ohjannut vallitseva käytäntö heti kun kieltä on ruvettu tallentamaan kirjoituksena. Ne jotka ensimmäisenä ovat laatineet suomenkielistä tekstiä, ovat ottaneet mallia muiden kielten ortografiasta (Rapola 1933, 56—57). Jos maanlaki on suomennettu Agricolan teosten ilmestymisen jälkeen, suomentajan uskoi ottaneen huomioon Agricolan kirjoitustavan. Jos taas Agricolalla oli käytössään jokin katkelma maanlainsuomennosta, hän on saattanut omaksua piirteitä sen ortografiasta. Tarkastelen tästä näkökulmasta Agricolan tapaa merkitä *k*-äänne.

Mikael Agricola merkitsi latinan mukaisesti *k*-äännettä takavokaa-
lin (*a*, *o*, *u*) edellä yleensä *c*-kirjaimella (Rapola 1933, 52, 63 ja 77). Muissa asemissa hän käytti pääasiallisesti *k*:ta. Taulukosta 1 saa kuvan siitä, miten vallitseva tämä periaate oli: tarkasteltujen yhdeksän sanan 12 734 esiintymästä 99,7 % on aloitettu *c*:llä, vain 0,3 % *k*:lla. Agricolan teosten saneluettelosta (*Index Agricolaensis*) voi todeta, että kaikki-

aankin *ka-*, *ko-* ja *ku-*alkuisia kirjoitusasuja on häviävän vähän. On kuitenkin kaksi merkittävää poikkeusta.

Sanojen *kuningas*, *kuninkuus* ja *kuninkaallinen* eri muotoja on Indexin mukaan yhteensä 582. Vastoin yleistä oikeinkirjoitusperiaatetta Agricola on aloittanut nämä sanat aina *k-*kirjaimella. Toinen poikeus *k:n* merkinnän yleisestä linjasta on sana *kunta*, joka esiintyy useissa yhdyssanoissa (taulukko 2). *Kunta*-sanana esiintymien koko määrästä (1 241) Agricola on kirjoittanut 89 % *k:lla*. Esimerkiksi *maakunta*-sanana 130 esiintymästä vain neljässä on *kunta* kirjoitettu *c:llä*.

Tällainen *k:n* merkintätavan jakautuma ei voi perustua sattumaan. Kyseessä on poikkeavuus, johon täytyy olla selvä syy.

Poikkeavan kirjoitustavan selittää tyydyttävästi se, että *kuningas*-pesyeen ja *kunta*-sanana kirjoitusasu oli vakiintunut *k:lliseksi* jo ennen kuin Agricola ryhtyi kirjoittamaan suomea. Itse asiassa muuta selitystä on vaikea perustella. Agricolan pääperiaate *k:n* merkinnässä on niin vallitseva, että vain vahva traditio on voinut pitää yllä poikkeuksellista merkintätapaa kahden sanan kirjoittamisessa. Mikä on tämän *k:llisen* kirjoitustavan lähde? On kaksi mahdollisuutta.

2.1 Ensinnäkin on mahdollista, että jo ennen Agricolaa on ollut suomennettuna uskonnollista tekstiä, josta *k:lliset* kirjoitusasut ovat peräisin. Martti Rapola (1933, 284) on huomauttanut, että Agricolan Käsi-kirjassa ja Messussa (1549) on runsaasti sellaisia muotoja kuin *vaivanen* ja *jokapäivänen*, joista puuttuu *i*. Edellinen näistä sanoista kuuluu syntintunnustukseen, jälkimmäinen Isä meidän -rukoukseen. Nämä tekstit tiedetään suomennetun jo keskiajalla (Maliniemi 1963, 60–67), joten *i:ttömät* asut saattavat olla perua 1400-luvun kirkkokielestä. Rapola ar-

Taulukko 1. Eräiden taajaan esiintyvien Agricolan kielen *k-*alkuisten sanojen kirjoitustapa. Laskelmat on tehty *Index Agricolaensis* -luettelon perusteella.

Sana	Alkukonsonanttina <i>k</i>		Alkukonsonanttina <i>c</i>	
	Määrä	%	Määrä	%
kaikki	8	0,2	5 387	99,8
kansa	2	0,2	1 309	99,8
kautta	2	0,1	1 596	99,9
koko	2	0,6	346	99,4
kolme	8	2,3	343	97,7
koska	8	0,5	1 624	99,5
kunnia	6	1,2	492	98,8
kutsua	2	0,3	625	99,7
kuulla	2	0,2	972	99,8
Yhteensä	40	0,3	12 694	99,7

Taulukko 2. Agricolan teosten *kunta*-loppuisten sanojen kirjoitusasu *Index Agricolae*-siksiin mukaan.

Sana	<i>kunda</i>		<i>cunda</i>		Yhteensä
	Esiintymiä	%	Esiintymiä	%	
valtakunta	492	91	51	9	543
seurakunta	331	87	50	13	381
maakunta	126	97	4	3	130
sukukunta	80	75	26	25	106
kristikunta	39	87	6	13	45
perikunta	9	90	1	10	10
hiippakunta	6	86	1	14	7
lähimaakunta	5	100	—	—	5
päiväkunta	3	100	—	—	3
lepopäiväkunta	2	100	—	—	2
sotakunta	2	100	—	—	2
keisarikunta	—	—	1	100	1
kulmakunta	1	100	—	—	1
matkakunta	1	100	—	—	1
paikkakunta	1	100	—	—	1
parikunta	1	50	1	50	2
taivaanvaltakunta	1	100	—	—	1
Yhteensä	1 100	89	141	11	1 241

velee, että *i*:n kato heijastaa näiden tekstien runsasta suullista käyttöä. Nykyisinkin sanotaan usein *punanen* vaikka kirjoitetaan *punainen*.

Myös sanat *valtakunta* ja *seurakunta* esiintyvät noissa jo keskiajalla suomennetuissa teksteissä, *valtakunta* kahdesti Isä meidän -rukouksessa ja *seurakunta* kerran uskontunnustuksessa.

Voidaan esittää oletus, että keskiaikaiset suomentajat ovat käyttäneet näissä sanoissa *k*:ta, joka sitten on periytynyt myös Agricolalle. Rapolan (1933, 77) mukaan ne Agricolan merkinnät, joissa takavokaaalin edellä on *k*, liittyvät keskiajalta saakka vallinneeseen traditioon. Tässä suhteessa suomen ortografia on Rapolan mukaan ottanut mallia ruotsin kirjoitustavasta, jossa ”ei ollut muodissa *c*:n suosiminen latinalaiseen tapaan”.

Agricolan yhdeksästä Isä meidän -versiosta vain yhdessä *valtakunta* on kirjoitettu *c*:llä, nimittäin Abckiriassa (Teokset I: 011 ja 012). Uskontunnustuksessa *seurakunta* on kirjoitettu Abckiriassa *k*:lla (I: 010), samoin Rukouskirjassa (I: 852 ja 856). Käsikirjassa *seurakunta* sen sijaan on kirjoitettu uskontunnustuksessa kolmesti *c*:llä (III: 10, 14 ja 72) ja kahdesti *k*:lla (III: 36 ja 88).

Kirjoitusasun piirteet eivät voi siirtyä suullisen tradition varassa kuten Rapolan keskiaikaisiksi katsomat *vaivanen* ja *jokapäivänen*. Agricolan työ kautena kirjallinen traditio oli epäilemättä niukka, kuten hän Uuden testamentin esipuheessa (II: 15) kirjoittaa. Silti on paikallaan tarkastella, miten *k*:ta merkittiin eräissä Agricolan ajalta säilyneissä muiden suomentajien teksteissä.

Westhin tekstissä (SKM I, B-teksti) *kunta*-loppuisten yhdyssanojen kirjoitusasu on samansuuntainen kuin Agricolalla: *kunta* esiintyy *k*:llisenä 21 kertaa, *c*:llisenä 7 kertaa. *Kuningas*-sanan 13 esiintymää on kirjoitettu *k*:lla. Muissakin Suomen kielen muistomerkkejä I:een sisältyvissä liturgisissa teksteissä *kuningas* on kirjoitettu aina ja *kunta*-loppuiset yhdyssanat pääasiallisesti *k*:lla.

Upsalan suomenkielisen evankeliumikirjan fragmentin (julkaissut Aarni Penttilä 1931) kielessä *k* on kirjoitettu *k*:lla etuvokaalin edellä n. 240 kertaa, takavokaalin edellä n. 160 kertaa (Penttilä 1931, 44). Penttilän laatiman hakemiston mukaan kolmesti esiintyvä illatiivimuoto *valtakuntaan* on kuitenkin kirjoitettu aina *c*:llä. Sen sijaan *kuningas*-sanan eri muotojen esiintymät (yhteensä 13) on kaikki kirjoitettu *k*:lla.

Varhaisissa kirkollisissa suomennoksissa on kiistattomia jälkiä *k*:n keskiaikaisesta merkitsemistavasta. Erityisen selvä ryhmä ovat muidenkin kuin Agricolan teksteissä *kuningas*-pesyeen sanojen ja *kunta*-sanan *k*:lliset kirjoitusasut. Tämä vahvistaa Agricolan kielen perusteella syntyvää kuvaa näiden sanojen esiagricolalaisesta kirjoitustraditiosta.

Jo keskiajalla suomennettujen uskonnollisten tekstien kirjoitustraditio tuskin selittää *kuningas*-pesyeen sanojen poikkeuksetonta *k*:llista kirjoitustapaa. *Kuningas* ei ole esiintynyt Isä meidän -rukouksessa, uskontunnustuksessa eikä Marian tervehdyksessä. Ratkaistavaksi jää, olisivatko Isä meidän -rukouksen kaksi *valtakunta*-sanan esiintymää ja uskontunnustuksen *seurakunta* voineet synnyttää ja pitää yllä *kunta*-loppuisten sanojen *k*:llista kirjoitusperinnettä. Tätä mahdollisuutta vastaan puhuu kaksi seikkaa. Ensinnäkin Isä meidän ja uskontunnustus ovat ilmeisesti eläneet keskiajalla ensisijaisesti suullisen tradition varassa, vaikka pappeja kehoitettiin kirjoittamaan ne muistiin itseään varten (Maliniemi 1963, 66). Kirjoitusasu ei kuitenkaan voinut yksityisten muistiinpanojen tietä yhtenäistyä kovin pitkälle. Toiseksi on vaikea selittää, miksi *k* olisi jäänyt vain näihin sanoihin, kun *k*:ta muissa tarkasteltujen tekstien sanoissa ruvettiin merkitsemään takavokaalin edellä *c*:llä. Westhin tekstiin sisältyvässä Isä meidän -rukouksessa on kyllä takavokaalin edellä *k* imperatiivin tunnuksessa (*olkon, tulkon*), mutta sanat *cunnia* ja *ijancaickisesta* on kirjoitettu *c*:llä, samoin *joca*. Uskontunnuksesta voi poimia useita *c*:llisiä kirjoitusasuja (*caickiualtian, caicki, cappalet, Poicans, colettettin, colmana, coluhista, colluet*).

Myös Agricolan Abckirian (Teokset I: 011—012) Isä meidän -rukouksessa on kumpaakin merkitsemistapaa: *olkon* ja *olcon*, *lehestulcon*, *ioca*, *iocapeiuenen*, *cunnia*, *ijancaikisesta* *ijancaikisehen*. Uskontunnustuksessa (I: 08—010) esiintyvät niin ikään sekä *k* että *c*: *vskon*, *vscon*, *caikivaltian*, *ioca*, *coletettu*, *coluiasta*, *colluet*, *colmana*, *ijancaikisen*.

Jos Isä meidän -rukouksella ja uskontunnustuksella on ollut keskiajalla kirjoitusasu, jossa *k* on ollut takavokaalin edellä yleinen, on kuitenkin uskonpuhdistuksen aikoihin siirrytty melko yleisesti *c*:n kannalle. Merkinnän horjuvuus viittaa siihen, ettei kirjoitustraditio ollut kanonisoitunut. Jos kirjallinen traditio olisi ollut vahva, olettaisi *k*:llisen kirjoitustavan säilyneen laajemmin muissakin sanoissa kuin *valtakunta* ja *seurakunta*.

2.2 Toinen mahdollinen selitys Agricolan poikkeukselliseen *k*:n merkintään on se, että hänellä on ollut käytössään jotakin muuta kuin uskonnollista keskiaikaista suomenkielistä tekstiä, jossa *k* on merkitty takavokaalin edellä *k*:lla. Sana *kuningas* samoin kuin *kunta*-loppuiset yhdyssanat ohjaavat ajatukset lakikieleen.

Todettakoon ensinnäkin, että Kustaa Vaasan kirjeessä vuodelta 1555 sana *maakunta* esiintyy viidesti, aina *k*:llisena. Juhana III:n kirjeessä vuodelta 1584 *kunta*-yhdyssanoja on 15, kaikki *k*:llisiä (ks. Grotenfelt 1912). Myös *kuningas*-pesyeen sanat on näissä lähteissä kirjoitettu yksinomaan *k*:lla.

Ruotsin maanlain vanhimpien suomennosten kuninkaankaaressa, joka on maanlaissa ensimmäisenä, esiintyvät mm. sanat *hiippakunta*, *kihlakunta*, *lakikunta*, *lakimieskunta*, *maakunta* ja *valtakunta* (taulukko 3). *Kuningas*-pesyeen sanoja kuninkaankaaressa on Tukholman koodeksissa 140, Juustenin kopiossa 134 ja Caloniuksen kopiossa 155.

Jotta kuninkaankaaren kirjoitustapa voitaisiin katsoa Agricolan ja muiden samoihin aikoihin liturgisia tekstejä suomentaneiden esikuvaksi *kuningas*-pesyeen sanojen ja *kunta*-yhdyssanojen kirjoittamisessa, täytyisi voida osoittaa,

- (1) että vanhimman maanlainsuomennoksen kuninkaankaaressa on ollut vallalla *k*:llinen kirjoitustraditio,
- (2) että ennen Agricolan kirjallisen tuotannon syntyvuosia on ollut olemassa kuninkaankaaren suomennos ja
- (3) että tämän suomennoksen ortografia on ollut niin yleisesti tiedossa, että kirjoitustradition piirteitä on välittynyt sekä Agricolalle että eräille muille samanaikaisille liturgisten tekstien suomentajille.

Vain asiakirjalöydöt voivat sitovasti todistaa, että tilanne on ollut ehtojen 2 ja 3 mukainen. Vanhimman maanlainsuomennoksen kirjoi-

tustavasta voidaan tehdä päätelmiä säilyneiden käsikirjoitusten ortografian perusteella. Lähdän liikkeelle käsikirjoitusten vertailusta.

2.2.1 Täyttä varmuutta ei ole siitä, mikä lainsuomennoksen käsikirjoituskopio edustaa vanhinta kirjoitusasua.

Martti Ulkuniemi (1978, 171—172) on hiljattain esittänyt käsityksen vanhimman lainsuomennoksen seitsemän tunnetun käsikirjoituksen ikä- ja kopiointisuhteista. Vanhimpina pidettyjen Tukholman kopion (B 96) ja ns. Juustenin kopion hän katsoo olevan ”neljättä polvea” alkuperäisestä Martin käännöksestä (jota hän merkitsee X1:llä; B 96 ja Juustenin kopio ovat kopioita X3:sta). Ns. Caloniuksen kopio on hänen mukaansa todennäköisesti suora X1:n kopio, mutta siinä on lisäksi maanlain toisen kääntäjän Ljungo Tuomaanpojan vaikutusta. Ulkuniemi katsoo, että Ljungon käytössä on käännösvaiheessa ollut Martin alkuperäinen teksti, josta kuitenkin on puuttunut viisi viimeistä kaarta.

Ulkuniemen määrittelyn pohjalta voi odottaa, että Caloniuksen kopiosta ja Ljungon käännöksestä heijastuu Martin alkuperäisen käännöksen X1:n kirjoitusasu selvemmin kuin B 96:sta ja Juustenin kopiossa. Tässä yhteydessä tyydyn sanottujen käsikirjoitusten kuninkaankaaren tarkasteluun.

Kuningas-pesyeen sanat on kirjoitettu yksinomaisesti *k*:lla kaikkien kopioiden kuninkaankaareissa. Taulukkoon 3 on kerätty tiedot kuninkaankaaren *kunta*-loppuisten yhdyssanojen kirjoitusasusta.

Taulukko 3. Martin lainsuomennoksen kolmen kopion kuninkaankaaren sekä Ljungon suomenoksen kuninkaankaaren *kunta*-loppuisten sanojen kirjoitusasu.

Sana	B 96			Juustenin kopio			Caloniuksen kopio			Ljungon käännös		
	<i>kunda</i>	<i>cunda</i>	Yht.	<i>kunda</i>	<i>cunda</i>	Yht.	<i>kunda</i>	<i>cunda</i>	Yht.	<i>kunda</i>	<i>cunda</i>	Yht.
hiippakunta	—	10	10	7	3	10	11	—	11	10	—	10
kihlakunta	—	17	17	1	15	16	18	—	18	24	—	24
kreivikunta	—	1	1	—	1	1	1	—	1	1	—	1
käräjäkunta	—	—	—	—	1	1	1	—	1	1	—	1
lakikunta	1	16	17	5	11	16	17	—	17	—	—	—
lakimieskunta	—	7	7	7	—	7	8	—	8	—	—	—
maakunta	2	2	4	2	2	4	4	—	4	15	—	15
seurakunta	—	1	1	—	1	1	1	—	1	1	—	1
sukukunta	—	1	1	—	1	1	1	—	1	—	—	—
valtakunta	2	32	34	5	29	34	37	—	37	35	—	35
vuosikunta	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1
Yhteensä	5	87	92	27	64	91	99	—	99	88	—	88

Caloniuksen kopion ja Ljungon käännöksen kuninkaankaareissa *kunta* on kirjoitettu poikkeuksetta *k*:lla. Martti Ulkuniemi on antanut käyttööni myös laskelman Ljungon koko käännöksen *kuningas* ja *kunta* -sanoista. *Kuningas*-sanon 393 esiintymää on kaikki kirjoitettu *k*:lla. *Kunta*-yhdyssanoista 507 (99,6 %) on kirjoitettu *k*:lla, vain *valtakunta* on kirjoitettu kahdesti *c*:llä. Jos Caloniuksen teksti on — kuten Ulkuniemi olettaa — suora kopio Martin alkuperäiskäännöksestä ja jos Ljungolla on ollut — kuten Ulkuniemi olettaa — käytössään Martin alkuperäiskäännös, voi pitää hyvin todennäköisenä, että Martin käännöksen kuninkaankaareissa on *kunta*-loppuiset yhdyssanat kirjoitettu *k*:lla.

Juustenin koodeksin kuninkaankaareissa *kunta* on kirjoitettu muuttaman kerran ja Tukholman kopion vastaavassa jaksossa B 96 vain ani harvoin *k*:lla. Merkille pantavaa on, että Juustenin kopiassa on kuninkaankaaren ensimmäisessä kappaleessa 17 *k*:llista *kunta*-sanaa ja vain yksi *c*:llinen. Toisessa kappaleessa on kaksi *k*:llista ja yksi *c*:llinen, sen jälkeen *c* käy lähes yksinomaiseksi. Tämä viittaa siihen, että kopioija on aluksi seurannut alkutekstiä, mutta muuttanut sitten merkintätavan uskonnollisen kielen oikeinkirjoitusperiaatteen mukaiseksi.

Päätely voi edetä vielä askelta pitemmälle. Martin käännöksessä ei kombinaatio *k* + takavokaali ole ilmeisesti rajoittunut *kuningas* ja *kunta* -sanoihin. Taulukosta 4 ilmenee kyseisten tapausten jakautuma kolmen tarkastellun käsikirjoituksen kuninkaankaareissa. Caloniuksen kopion laatija ei ole käyttänyt lainkaan *c*:tä takavokaalin edellä. Ljungo ei ole läheskään yhtä jyrkästi *k*:n kannalla (taulukko 5).

2.2.2 Loppupäätelmä kuninkaankaaren kirjoitusasun tarkastelusta on, että Martin alkuperäiskäännös on ainakin kuninkaankaaren osalta noudattanut *k*:llista merkintätapaa takavokaalin edellä. Martin käännöksessä tämä Rapolan keskiaikaiseksi luonnehtima traditio ilmenee vahvempana kuin missään muussa 1500-luvun suomenkielisessä tekstilähteessä. Kuitenkin tämä merkintätapa oli 1580-luvulla, Martin käännöksen oletettuna syntyä aikana, jo selvästi väistyvä traditio. Koska Herra Martti ei ole noudattanut uskonnollisen kielen yleistyvää *c*:llistä merkintää, hänellä on täytynyt olla esikuvanaan lakikieleen vakiintunut kirjoitustraditio. Tämä juridisen kielen perinne heijastuu Agricolan kielessä *kuningas*-pesyeen ja *kunta*-yhdyssanojen *k*:llisena kirjoitusasuna. Samaa perinnettä ovat seuranneet eräät Agricolan aikaiset liturgisten tekstien suomentajat.

Päätely on johtanut siihen, että jo ennen Agricolan kirjallista tuotantoa on ollut olemassa jonkinlainen lakisuomen kirjallinen traditio. Tällainen oletus ei ole uusi. Lähinnä se pyrkii konkretisoimaan käsitys-

Taulukko 4. Muiden *ka-*, *ko-* ja *ku-*alkuisten sanojen kuin *kuninkaan* ja *kuntayhdyssanojen* kirjoitustapa Martin lainsuomennoksen kuninkaankaaren kolmessa kopiassa.

Lähde	<i>k</i> :lla		<i>c</i> :llä		Yhteensä
	N	%	N	%	
B 96	42	13,8	262	86,2	304
Juusten	35	12,3	249	87,7	284
Calonius	474	100	—	—	474

Taulukko 5. Ljungon lainsuomennoksen kaikkien *ka-*, *ko-* ja *ku-*alkuisten sanojen kirjoitustapa. Mukaan on laskettu vain ne sanat, joilla on yli 20 esiintymää. Tiedot on antanut käyttööni Martti Ulkuniemi.

Sanaryhmä	<i>k</i> :lla		<i>c</i> :llä		Yhteensä
	N	%	N	%	
<i>ka</i> -alkuiset	66	5,8	1 069	94,2	1 135
<i>ko</i> -alkuiset	41	10,7	343	89,3	384
<i>ku</i> -alkuiset	131	30,3	301	69,7	432
Yhteensä	238	12,2	1 713	87,8	1 951

tä, jonka Aarno Maliniemi (1961, 343) esitti yleisemmin sanakääntein: ”Todennäköistä onkin, että joitakin käytännössä tärkeitä lainkohtia, ainakin valankaavoja, on ollut suomeksi kirjoitettuina tuomareilla ja lainlukijoilla, papinkoulussa opetusta saaneilla.” Maliniemi muistuttaa myös siitä, että suomen kielen taito oli vapaasukuisten keskuudessa keskiajalla yleisempää kuin 1600-luvulta alkaen. Keskiajalla alituomarit olivat Maliniemen käsityksen mukaan yleensä suomen kielen taitoisia. Juttujen käsittelykieli oli suomalaisalueiden alioikeuksissa suomi, vaikka päätökset merkittiin pöytäkirjaan ruotsiksi.

On odotuksenmukaista, että vanhimmissa juridisissa suomenkielissä teksteissä on takavokaalin edessä *k*. Mallina on ollut Ruotsin maanlain ortografia. Olisi perin outoa, jos esimerkiksi *kuningas*-sanan merkintätavassa ei olisi seurattu *konung*-sanan mallia.

3. Koska jälkimaailmalle ei ole säilynyt esiagricolalaiselta ajalta maanlainsuomennoksen tai sen osien käsikirjoitusta, on syytä vielä tarkastella, mitä muita perusteita kuin edellä käsitelty *k*:n merkintätapa on esitettävissä sen puolesta, että lakisuomea olisi viljelty kirjallisesti jo ennen kuin ensimmäiset uskonnolliset teokset reformaation aikoina ilmestyivät.

3.1 Kuninkaankaareen sisältyy vala, joka alamaisten oli vannottava kuninkaalle. Valan neljä artiklaa on luettu kokoontuneille edusmiehille, ja niiden mukaan on paitsi vannottu kuuliaisuutta myös luvattu palvella kuningasta sotajoukoissa maan rajoilla. Tämä on koskenut Suomea hyvin olennaisesti. Lisäksi on sitouduttu maksamaan veroa kuninkaalle. Kuninkaankaareessa on säädetty myös mm. ”kilpein katselmuksesta”, joka tietenkin koski myös Suomessa suoritettavaa ratsupalvelua. On hyvin todennäköistä, että osa rälssimiehistä on osannut vain suomea.

Kuninkaankaareen sisältyvä vala on kuulunut niihin hallinnollisiin teksteihin, joita Maliniemi lienee tarkoittanut edellä siteeratussa kannanotossaan. Vala on täytynyt esittää ainakin suullisesti niille suomenkielisille, joilta vala on otettu vastaan.

Kuninkaankaari oli tärkeä turvakirja myös talonpojille, koska siinä säädetään, mitä kestitystä heiltä voidaan vaatia ja mihin hintaan ja miten pakkokestityssyytettä käsitellään. Myös vapaasukuinen saattoi käytännön toimissaan vedota kuninkaankaareen. Jaakko Teitin valitusluettelon (TSH V: 27) mukaan Erik Fleming on naittanut holhouksessaan olevia aatelisneitoja palvelusväelleen ja lukenut heille sen jälkeen kuninkaankaarta, jonka mukaan epäsäätöiseen avioon mennyt joutui luopumaan rälssimaastaan.

Historiantutkijat pystyisivät todennäköisesti luettelemaan muitakin aihetodisteita sen puolesta, että kuninkaankaari on ollut tärkeä asiakirja Suomen keskiaikaisessa elämänmenossa.

3.2 Mikael Agricolan kiinnostuksesta Ruotsin maanlakiin on varmoja tietoja. Tiedetään, että Agricola osti 1540 kaupunginlain ruotsinkielisen käsikirjoituksen (Schlyter 1865, V). Codex Aboensiksessa, johon sisältyy mm. Maunu Eerikinpojan maanlaki, on paperilehdillä Mikael Agricolan käsialaa, samoin pergamenttilehtien reunuksiin tehdyissä merkinnöissä (ks. Vilkuna 1977, 12). Juuri Agricolan välityksellä Codex Aboensis lienee kulkeutunut Hogenskild Bielken kirjastoon Ruotsiin (Vilkuna 1977, 13). Käsikirjassaan (Teokset II: 17) Agricola viittaa Ruotsin lakiin tavalla, joka osoittaa sen olleen pappien keskuudessa yleisesti tunnettu.

Agricolaa koskevista tiedoista ei voi suoranaisesti päätellä, että maanlaki tai sen osa olisi ollut hänelle tuttu suomenkielisenä. Hänen kiinnostuksensa Ruotsin lakiin samoin kuin koko Codex Aboensiksen syntyhistoria ja teoksen asema osoittavat kuitenkin, että lakikäsikirjoituksen käyttö oli Turussa yleistä paitsi oikeuslaitoksen myös kirkon johdon piirissä. Tämä on ymmärrettävää jo senkin takia, että Codex Aboensikseen sisältyy paitsi Maunu Eerikinpojan maanlaki myös kirkkokaari, jonka säännöksiä Turun hiippakunnassa tuli noudattaa. Jos

juridista tekstiä on ollut suomennettuna, on perusteita olettaa, että suomenkieliset käsikirjoitukset ovat olleet tunnettuja Turun tuomiokapitulin piirissä.

3.3 Paaavo Pajula (1955, 106—140) on esittänyt laajan luettelon lakikielen sanoista, jotka hänen mukaansa ovat olleet ”Turun yleiskielessä” vakiintuneessa käytössä jo ennen Martin maanlainsuomennosta. Luetteloon sisältyvät mm. sanat *hiippakunta*, *kihlakunta*, *maakunta*, *valtakunta* ja *perikunta* sekä tietenkin *kuningas* ja *kuninkaallinen*. Sen sijaan sanoja *lakimieskunta* ja *lakikunta* Pajula (1955, 235) pitää suomennustyön yhteydessä syntyneinä käänöslainoina. Agricolan ja Martin sanastojen yksityiskohtainen vertailu jää toistaiseksi odottamaan, koska lainsuomennoksesta ei ole käytettävissä Index Agricolaensiksen tapaista täydellistä saneluetteloä. Lisävaloa sanastosuhteisiin tuonee Martti Ulkuniemen tarkistusvaiheessa oleva analyysi Ljungo Tuomaanpojan käänöksen sanastosta.

Pajulan arviot juridisen sanaston iästä ja vakiintuneisuudesta tukevat Maliniemen käsitystä, jonka mukaan suomenkielinen hallinnollis-juridinen sanasto on ollut varsin kehittyntä jo keskiajalla.

Yrjö Blomstedtin mukaan (1977, 25) Maunu Eerikinpojan maanlaki on tullut Suomessa yleiseen käyttöön hieman ennen 1370-luvun puoliväliä. Varhemmin on kullakin maakunnalla ollut oma maakuntalaki, jollainen Suomessakin on vakiinnuttanut Ruotsin oikeuskulttuurin käsitteistöä jo ennen yhtenäisen maanlain käyttööntuloa. Kustaa Vilkuna (1951, 274) on kiinnittänyt huomiota siihen, että vanhimpien germaanisten lainasanojen joukossa on monia tärkeitä yhteiskunnallisia — mm. juridisia — ilmauksia kuten *ruhtinas*, *valta*, *hallita*, *tuomita*, *laina*, *sakko*, *varas*, *vuokra*, *airut*, *vartija* jne. Sanojen *kuningas* ja *kihlakunta* lainautuminen on ajoitettu keskimmaiselle rautakaudelle, ajanjaksoon 400—800 jKr. (ks. Vilkuna 1951, 273—274).

4. Kun on osoitettava oikeaksi oletus, että suomea on jo ennen Agricolan tuotannon ilmestymisvuosia käytetty kirjallisesti hallinnon tai oikeuslaitoksen tarpeisiin, täysin sitovan näytön voi antaa vain käsikirjoituslöytö tai asiakirjatieto, joka viittaa kiistattomasti Agricolan teosten ilmestymisajanjaksoa vanhempaan suomenkieliseen säädöstehtiin. Tällaisia dokumentteja tuskin tulee esiin. Jos Agricolan kielen ja lakikielen ikäsuhteita halutaan selvittää, on turvaututtava epäsuoriin todisteisiin. Keskeistä on, miten vahvoina todisteita voidaan pitää.

Havainto Agricolan *k:n* merkinnästä on mielestäni riittävän vahva peruste oletukselle, johon olen päätenyt. Olennainen löydös on se, että Agricolan teoksissa *k:n* merkintä *kuningas*-pesyeen sanoissa ja *kunta-*

sanassa poikkeaa erittäin merkitsevästi *k:n* yleisestä merkintätavasta. Kuten Martti Rapola on todennut (1933, 77), *k*:ta merkittiin keskiajalla *k*:lla takavokaalinkin edellä esimerkiksi suomenkielisissä nimissä. Tämän väistyvän tradition jälkiä on vanhimmassa maanlainsuomennoksessa huomattavasti enemmän kuin Agricolan kielessä. Tämä ei yksinään ratkaise Agricolan tuotannon ja lakisuomen ensi yritelmiä ikäsuhdetta, mutta se antaa suunnan päättelylle. Jos ensimmäinen lainsuomennos olisi laadittu Agricolan oikeinkirjoituksen mukaan, ei olisi päädytty sellaiseen *k:n* merkintään, johon Caloniuksen koodeksi viittaa. Toisaalta Agricolan menettelyn *k:n* merkinnässä selittää vain se, että hän seurasi tarkastelemiäni sanaryhmien kirjoittamisessa ilmeisen vakiintunutta kirjallista traditiota.

Todistelua voi jatkaa ainakin kahdella linjalla. Ensinnäkin ortografian vielä tarkempi vertailu saattaa paljastaa lisää piirteitä, joissa lainautumisen suunta on lakikielestä Agricolan kieleen. Toiseksi voidaan analysoida tarkemmin niitä sanoja ja sanontoja, joita esiintyy vanhimmassa lainsuomennoksessa mutta ei Agricolan kielessä. Ehkä joitakin päätelmiä voidaan tehdä myös niistä sanoista, jotka esiintyvät Agricolalla ja voisivat periaatteessa esiintyä myös säädöskielessä mutta joiden sijalla onkin lakikielessä toinen vaihtoehto. Pajula on tehnyt alustavan työn (1955, 106—), mutta hän ei ole puuttunut lakikielessä käytettyjen ilmausten mahdolliseen esiintymiseen kansankielessä. Näitä tutkimuslinjoja edeten uskon voitavan lujittaa oletusta, että jo ennen Agricolan kirjoitustyötä oli olemassa suomeksi käännettyä säädöstekstiä.

LÄHTEET

- AGRICOLA Teokset I—III = *Mikael Agricolan teokset I—III*. Näköispainos. Porvoo 1931.
- BLOMSTEDT, YRJÖ 1967: Martinus Olau, lainsuomentaja ja Juhana III:n kappalainen. *Historiallinen Aikakauskirja*. Helsinki.
- 1977: Codex Aboensis lakikirjana. *Codex Aboensis. Turun käsikirjoitus*. Kommentaarit ja suomennokset. Helsinki.
- GROTFELT, KUSTAVI 1912: *Suomenkielisiä historiallisia asiakirjoja Ruotsin vallan ajalta*. SKST 130. Helsinki.
- Index Agricolaensis*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 11. Helsinki 1980.
- KOIVUSALO, ESKO 1984: Laki ja Raamattu. Vuoden 1734 lain kielen suhde kirkolliseen kieleen. *Lakimies* 7—8/82. Helsinki.
- MALINIEMI, AARNO 1961: Keskiajan papisto kulttuuritekijänä. *Oma maa* 9. Porvoo.
- 1963: Suomen keskiaikainen kirjallisuus. *Suomen kirjallisuus* II. Ruotsin ajan kirjallisuus. Keuruu.
- PAJULA, PAAVO 1955: *Ensimmäinen lainsuomennos*. Lisiä suomalaisen lakikielen varhaishistoriaan. SKST 246. Vammala.
- PENTTILÄ, AARNI 1931: *Upsalan suomenkielisen (1500-luvulta polveutuvan) evankeliumikirjan fragmentin kielestä*. Turku.
- RAPOLA, MARTTI 1933: *Suomen kirjakielen historia pääpiirteittäin* I. SKST 197. Helsinki.
- 1960: Suomalaisen lakikielen historia (arvostelu). *Vir.* 64.
- SCHLYTER, C. J. 1865: *Konung Magnus Erikssons Stadslag*. Corpus iuris sueo-gotorum antiqui XI. Lund.
- SKM I = *Suomen kielen muistomerkkejä* I. Mikael Agricolan Käsikirja ja Messu. Julkaisheet E. N. Setälä ja K. B. Wiklund. SKST 82:I. Helsinki 1893.
- SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia. Helsinki.
- SUOJANEN, M. K. 1977: *Mikael Agricolan teosten indefiniittipronimit: totalitiivit*. SKST 334. Pieksämäki.
- TSH V = Jaakko Teitin valitusluettelo Suomen aatelista vastaan v. 1555—1556. *Todistuskappaleita Suomen historiaan* V. Helsinki 1894.
- ULKUNIEMI, MARTTI 1978: *Kuningas Kristoferin maanlaki 1442*. SKST 340. Vaasa.
- VILKUNA, KUSTAA 1951: Kihlakunta. *Vir.* 55.
- 1977: Codex Aboensis. Käsikirjoitus ja sen historia. *Codex Aboensis. Turun käsikirjoitus*. Kommentaarit ja suomennokset. Helsinki.
- Vir.* = *Virittäjä*. Kotikielen Seuran aikakauslehti. Helsinki.

ESKO KOIVUSALO: *Mikael Agricola und die finnische Rechtsprache*

Die Art, den *k*-Laut vor einem Velarvokal (*a, o, u*) mit *c* wiederzugeben, übernahm Mikael Agricola aus dem Lateinischen. In anderer Umgebung schrieb er meistens *k*. Es gibt jedoch zwei bedeutende Ausnahmen: die Wörter *kuningas*, *kuninkuus* und *kuninkaallinen* (König, Königtum, königlich) schrieb Agricola immer mit *k*, ebenso wie auch die zweite Ausnahme, das Wort *kunta*, das in vielen Komposita vorkommt, z.B. *waldakunda*, *seurakunda*, *maakunda*, *sucukunda* (Reich, Gemeinde, Provinz, Geschlecht bzw. Generation). 89 % aller *kunta*-Komposita (im ganzen 1 241 Belege) sind mit *k* geschrieben.

Die abweichende Schreibweise kann m.E. nur dadurch erklärt werden, dass sie sich in Bezug auf die Wörter *kuningas* und *kunta* schon stabilisiert hatte, ehe Agricola anfang, Finnisch zu schreiben. Meine Arbeit zielt darauf ab, die Herkunft der betr. Schreibtradition in der Rechtssprache nachzuweisen.

Bisher vertraten die Forscher den Standpunkt, die erste finnische Übersetzung des sogenannten Landgesetzes sei jünger als das Werk Agricolas (entstanden 1543–52). Ich nehme an, dass zumindest ein Teil des Landgesetzes bereits übersetzt war, als Agricola begann, Finnisch zu schreiben. Als Quelle der Schreibweise mit *k* bei *kuningas* und *kunta* würde das im Landgesetz enthaltene Gesetz über Rechte und Pflichten des Königs mit seinen zentralen gesellschaftlichen Bestimmungen — u.a. der Formel für den Treueid — geeignet sein. In der finnischen Übersetzung des Landgesetzes kommen häufig u.a. die Wörter *kuningas* (König) und *kuninkaallinen* (königlich), *hiippakunta* (Diözese), *kihlakunta* (Gerichtsbezirk), *lakikunta* (Gesetzdistrikt), *maakunta* (Provinz), *seurakunta* (Gemeinde) und *valtakunta* (Reich) vor. Der Vergleich der erhaltenen Manuskripte der finnischen Landgesetzübersetzung erweist, dass in der ursprünglichen Übersetzung sowohl die *kuningas*-Wortstippe als die *kunta*-Komposita mit *k* geschrieben wurden. Als Muster für diese Schreibweise bot sich der schwedische Gesetzestext an, wo *k* auch vor Velarvokal vorkam.